

KUKLANIN RUHU

İnsan Özgürlüğüne Kısa Bir Bakış

John Gray (1948, South Shields, İngiltere) Özellikle analitik felsefe ve fikirler tarihi alanlarında çalışan siyaset felsefecisi. London School of Economics and Political Science'ta profesör olarak çalıştı. *The Guardian*, *The Times Literary Supplement* ve *New Statesman*'da düzenli olarak kitap eleştirileri yazmaktadır. Bir düzineyi aşkın kitaba imza atmış yazarın çalışmaları arasında on dört dile çevrilmiş bulunan *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (1998) de vardır.

Dürrin Tunç Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim bölümünden yüksek lisans derecesi aldı. Aynı alanda öğretim görevlisi olarak çalıştı. Editörlük ve çevirmenlik yapıyor.

John Gray'in
YKY'deki kitapları:

Saman Köpekler (2008)
 l ms zleřtirme Kurulu (2013)
Kara Ayin - Apokaliptik Din ve ütopyanın  l m  (2013)
Kuklanın Ruhu - İnsan  zg rl ğ ne Kısa Bir Bakış (2017)

JOHN GRAY

Kuklanın Ruhu
İnsan Özgürlüğüne Kısa Bir Bakış

Çeviren
Dürrin Tunç

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4912
Cogito - 228

Kuklanın Ruhu - İnsan Özgürlüğüne Kısa Bir Bakış / John Gray
Özgün adı: *The Soul of The Marionette - A Short Enquiry into Human Freedom*
Çeviren: **Dürrin Tunç**

Editör: **Şeyda Öztürk**
Düzeltili: **Filiz Özkan**

Tasarım: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Gülçin Erol Kemahlıoğlu**

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu Organize San. Bölgesi 1. Cad. No: 16 Ümraniye-İstanbul
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 31345

Çeviriye temel alınan baskı: Penguin, 2015
1. baskı: İstanbul, Temmuz 2017
ISBN 978-975-08-4030-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 12334
Copyright © John Gray, 2015

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

1 Kuklaların İnancı

Kuklanın Özgürlüğü • 9

Kuklaların İnancı • 14

Yaratma Oyunu ve Terzi Mankenleri • 20

Leopardi ve Makinelerin Ruhu • 24

Ligeia'nın Dönüşü • 31

Golem ve Döngüsel Tapınağın Kalıntıları • 34

Solaris ve Bizim Dünyamız • 36

Philip K. Dick'e İnen Vahiy • 38

Bölgeye Girmek • 46

Bay Weston Bir Kibrit Çöpü Atıyor • 49

2 Kukla Tiyatrosunda

Çatı Bahçeleri, Tüyler ve İnsan Kurban Etme • 53

Karanlık Aynalar, Gizli Melekler ve Algoritmik Bir Dua Çarkı • 63

İnsanın Gereksizliği ve Sayborg Ekonomisi • 70

Iron Mountain ve Değişen Gösteri • 75

Evrensel Bir Panoptikon • 82

Kuklacılık, Komplo ve Cadı Tahtaları • 85

Makine Durunca • 92

3 Üstün Kuklalara Özgürlük

Bilim Size Neyi Söylemez? • 98

Kuklalar İçin Etik • 103

Yerçekimi ve Düşüş • 108

Teşekkür • 111

... zarafet en saf haliyle ya hiç bilinci olmayan ya da sonsuz bilinç sahibi
olan bir insan suretinde bulunacaktır; yani ya bir kuklada ya da tanrıda.¹

Heinrich von Kleist, "Über das Marionettentheater"

Şunu demek istiyorum: Sadece topraktan yapıldığımızı
göz ardı edemezsiniz.²

Philip K. Dick, *The Three Stigmata of Palmer Eldritch*

1 Heinrich von Kleist, "The Puppet Theatre", *Selected Writings*, yay. haz. ve çev. David Constantine, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing, 2004, s. 416.

2 Philip K. Dick, *The Three Stigmata of Palmer Eldritch*, Londra, Gollancz, 2003.

1 Kuklaların İnancı

Çağımızın ilk yüzyıllarında gnostikler Hıristiyanlarla kavgaya tutuştular. Yok edildiler ama kazanmış olduklarını da tahayyül edebiliriz.³

Jorge Luis Borges,
“Sahte Basilides’in Bir Savunusu”

KUKLANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Bir kukla özgürlük yokluğunun cisimleşmiş hali gibi görünebilir. İster gizli bir elle hareket ettirilsin ister iplerle oynatılsın kuklanın kendi iradesi yoktur. Bütün hareketleri bir başkasının –kuklanın ne yapacağına karar veren bir insanın– iradesine bağlıdır. Tamamen kendisi dışındaki bir zihnin denetlediği kukla nasıl yaşayacağına dair bir seçim yapamaz.

Eğer kukla cansız bir nesne olmasaydı, dayanılmaz bir durum olurdu bu, zira ancak kendi kendisinin bilincinde olan bir varlık özgür olmadığını hisseder. Ama kukla tahta ve bezden yapılmış bir şey, duygusu veya bilinci olmayan insan yapımı bir nesnedir. Bir kuklanın ruhu yoktur. Dolayısıyla özgür olmadığını bilemez.

Öte yandan Heinrich von Kleist’a göre kuklalar insanın asla ulaşamayacağı türden bir özgürlüğü temsil ediyordu. İlk kez 1810’da yayımlanan “Kukla Tiyatrosu” adlı denemesinde, bir parkta dolaşan anlatıcı baleye yeni atanmış baş dansçı Bay C.’ye rastlar. Onu kentin pazar meydanına kurulmuş kukla tiyatrosunda daha önce de birkaç kez görmüş olan anlatıcı bir dansçının böyle *burlesque* tarzda eğlencelere gitmesinden duyduğu şaşkınlığı dile getirir.

Bay C. cevap olarak, bir dansçının kukla tiyatrosundan çok şey öğrenebileceğini söyler. Kuklacının oynattığı kuklalar dans

³ J. L. Borges “A Defense of Basilides the False”, *The Total Library*, Londra, Penguin Books, 2001, s. 68.

ederken son derece zarif değil midir? Zahmetsiz zarafet söz konusu olduğunda hiçbir insan kuklayla yarışamaz. Bir kukla

yapmacık davranamaz. Zira yapmacık davranış, bildiğiniz gibi, ruh hareketin ağırlık merkezinin dışında konumlanmışsa ortaya çıkar. Teli veya ipleri oynatan kuklacı sadece ağırlık merkezini kontrol altında tutabildiğinden öteki uzuvlar tam da olmaları gerektiği gibi olur: Sadece cansız birer sarkaç; ve yerçekimi yasasına uyarlar; dansçıların çoğunda rastlanamayacak mükemmel bir özellik ... Bu kuklaların yerçekimine karşı koyma avantajı vardır. Bir dansçının önündeki en büyük engel olan maddenin ataleti nedir bilmezler: Zira onları havaya kaldıran kuvvet yere çeken kuvvetten daha büyüktür. Kuklalar orman cinleri gibi yeri sıyrıp geçerler, bir anlığına durmaları uzuvlarına yeni bir ivme kazandırır; oysa biz zemini dinlenmek, dansın yorgunluğunu üstümüzden atmak için kullanırız. Kendi içinde hiç dans sayılmayan bir andır bu ve mümkün olduğunca hızlı geçiştirmekten başka bir şey yapamayız.

Anlatıcı bu çelişkili değerlendirmelere şaşkınlıkla tepki verince “biraz enfiye çeken” Bay C. “Yaratılış’ın üçüncü bölümünü” dikkatle okumasını önerir ona. Anlatıcı meseleyi kavrar: Bilincin insanın doğal zarafetine verdiği hasarın gayet iyi farkına varmıştır. Fakat yine de kuşkularını dile getirince Bay C. ona bir ayıyla nasıl dövüştüğünü anlatır. Kılıcını ustalıklı kullanan birisi olarak bir insanın kalbini kolaylıkla deşebileceğini ancak hayvanın görünüşe göre hiç çaba harcamaksızın yara almadan elinden kurtulduğunu anlatır.

Kâh bir hücum denedim, kâh bir çalım, yüzümden ter damlıyordu ama nafile! Ayı, dünyanın en iyi eskrimcisi gibi bütün hücumlarımı geçiştirmekle kalmadı; ne zaman çalım atsam –hiçbir eskrimci onunla bu konuda boy ölçüşemez– tepki bile vermedi: Sanki aklımı okuyabiliyormuş gibi gözlerimin içine bakarak bir pençesi havada savunmaya hazır vaziyette öylece dikiliyor, hamlelerim ciddi değilse kılımı bile kımlatmıyordu.

İnsan böyle bir hayvanın zarafetiyle yarışamaz. Hayvan da kukla da kendi üzerine düşünen düşünceyle lanetlenmemiştir. Kleist’a göre, özgür olmalarının nedeni budur. İnsanların böyle bir aşamaya

ulaşmaları ise ancak sonsuz bilince kavuşacakları bir dönüşüm sayesinde mümkün olabilir.

Tıpkı sonsuzluğu katettikten sonra bir noktada kesişen iki doğrunun öbür tarafta birdenbire tekrar kavuşması gibi veya içbükey bir aynadaki imgenin sonsuzluğa gittikten sonra tekrar bize dönmesi gibi, bilgi de sonsuzluğa aştıktan sonra zarafet bize geri dönecek, öyle ki zarafet en saf haliyle ya hiç bilinci olmayan ya da sonsuz bilinç sahibi olan bir insan suretinde bulunacaktır yani ya bir kuklada ya da tanrıda.

Diyalog şöyle sonlanır:

“Öyleyse” dedim kafam biraz dağılmış halde, “Masumiyete dönmek için bilgi ağacının meyvesinden bir kez daha mı yememiz gerekiyor?”
 “Evet,” dedi Bay C. “Dünya tarihinin son faslıdır bu.”⁴

Kleist’in bu denemesi kaleme aldığı son yazılardan biridir. 1777’de Prusya askeri sınıfına mensup bir ailede doğan Kleist mizaç itibarıyla geleneksel bir iş hayatına uygun değildi. Ailesi onu memur olmaya zorladı, o ise kendisini yazar olarak görüyor ama tatmin olacağı bir şeyler üretmek için mücadele veriyordu; Avrupa’da kâh oraya kâh buraya gidiyor, yazdıklarını yakıyordu. Bir noktada mücadeleyi bırakıp İngiltere’yi fethetmeye hazırlanan Napoléon’un ordusuna katılmaya çalıştı. Hiç kuşkusuz bir dâhiydi; yedi oyun, sekiz sıra dışı hikâye ve birçok deneme ve mektup bıraktı ardında. 1811’de intihar etmeden önce yok ettiği bir roman da yazmıştır muhtemelen. Doğuştan huzursuz bir insan olarak dünyada kendine bir yer bulamamıştı.

Yukarıdaki denemesi muzip ve muammalı diyaloguyla modern insanın kendisi hakkında inandığı her şeyi altüst ediyor. Nasıl olur da bir kukla –bilinçli farkındalıktan her anlamda yoksun mekanik bir alet– bir insandan daha özgür olabilir? Tam da bu farkındalık değil midir dünyayla aramıza sınır koyan ve hayatta kendi yolunuzu çizmemizi sağlayan? Ancak Kleist’in hayal ettiği şekliyle kuklanın otomatizmi kölelik olmaktan çok uzaktır. İnsan hayatıyla karşılaştırıldığında kuklanın hayatı daha çok gıpta edilesi bir özgürlük olarak görünmektedir.

4 Heinrich von Kleist, “The Puppet Theatre”, *Selected Writings*, yay. haz. ve çev. David Constantine, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing, 2004, s. 411-416.

Özfarkındalığın özgür yaşamanın önünde bir engel olabileceği düşüncesi yeni değildir. Sıradan bilincin, insanları bedeninin mekanik hareketleriyle tinin özgürlüğü arasında sıkıştırdığından uzun süredir kuşkulanılmaktadır. Tarih boyunca, bütün mistik geleneklerde özgürlüğün, normal bilincin aşılmasıyla kazanılan içsel bir durum olarak anlaşılması bu nedenledir.

Modern düşüncede ise özgürlük insanlar arası ilişkiden başka bir şey değildir. Bu anlamda özgürlüğün birkaç çeşidi olabilir. Yapılmak istenen veya istenebilecek bir şeyin önünde insan kaynaklı engellerin olmayışıyla tanımlanan, kimi zaman negatif özgürlük de denilen bir özgürlük; yalnızca engel olmayışını değil rasyonel bir insanın davranacağı gibi davranmayı da içeren bir başka çeşit; ve özgürlüğün nasıl yönetileceğini belirleyen bir topluluğun ya da devletin üyesinin faydalandığı özgürlük. Ne var ki, Kleist ve onun gibi düşünener için özgürlük yalnızca insanlar arası bir ilişkiden ibaret değildir: Her şeyden önce çatışmanın geride bırakıldığı bir ruh durumudur.

Avrupa Antikçağı'nda Stoacılar bir kölenin, kendi içinde bölünmüş bir efendiden daha özgür olabileceğini öne sürmüşlerdi. Çin'de Taocular olayların akışına seçenekleri tartmadan tepki veren bir bilge tasavvur etmişlerdi. Tektanrılı dinlere inananlar benzer bir şey söylüyorlardı: Özgürlük Tanrı'nın iradesine boyun eğmektir. Bu geleneklere bağlı olanların en çok istediği, seçme özgürlüğü değildir. Tersine, seçme zorunluluğundan muaf olmayı arzu ederler.

Böyle bir muafiyete özlem duyanları bir tiran tarafından yönetilmek istedikleri gerekçesiyle ciddiye almamak kolaydır. Ne de olsa geçmişte ve günümüzde çoğu insanın istediği budur. Seçme özgürlüğü istemek evrensel bir dürtü olabilir ama dürtülerin en güçlüsü değildir. Mesele yalnızca, insanların yemek ve barınmak gibi daha öncelikli istekleri olması da değildir. Eğer özgürlük başkalarının diledikleri gibi yaşamalarını kabul etmekseler de özgür olmamaya itiraz etmeyecek insanlar her zaman olacaktır.

Buna karşılık içsel özgürlük arayanlar, onları içlerine kapandıktan alıkoymadığı sürece yönetimdeki iktidarı umursamazlar. Bu bencil bir tavır gibi görülebilir; ama politik sistemlerin kalıcı olamadığı istikrarsızlık dönemlerinde mantıklıdır. Bu dönemlerden biri Hıristiyanlık'ın Greko-romen felsefeler ve gizem dinleriyle re-

kabet ettiği geç dönem Avrupa Antikçağı idi. Bir diğeri de politik çözümlere inancın azaldığı ve yeniden doğan dinin bilime duyulan inancın egemenliğiyle yarıştığı günümüz olabilir.

Geç Antikçağ'da özgürlüğün insanlar arasında yerleşik kılınamayacağı kabul edilirdi; dünya buna elvermeyecek kadar başa çıkılamaz bir yerdi. O dönemin geçerli mistik akımları daha da ileri giderek özgürlüğün dünyadan kaçış anlamına geldiğini savunuyorlardı. Bay C.'nin anlatıcıya Yaratılış'ın üçüncü bâbını okumasını önerdiği bölümde Kleist bu geleneklerin en radikal olanı gnostisizme işaret etmektedir.

Yaratılış mitine göre Âdem ve Havva çalışmaya hiç ihtiyaç duymadan Cennet'te yaşamaktadırlar; fakat bir yılın, bilginin yasak elmasını yerlerse tanrılar gibi olacaklarını söyleyerek onları baştan çıkarır. Elmayı yerler ve Tanrı'ya itaatsizlik ettikleri için hayatlarını sonsuza dek çalışıp didinerek geçirmeye mecbur bırakılırlar.

Geleneksel okumada elmayı yemek ilk günahdır; fakat gnostiklerin yorumuna göre Âdem ve Havva elmayı yemekte haklıydılar. Onlara yememelerini buyuran tanrı gerçek Tanrı değil, bir demiurgos, güç sarhoşu zorba bir asttı, yılan da onları kölelikten azat etmeye gelmişti. Evet, Âdem ile Havva elmayı yiyince Cennet'ten kovuldular. Bu, insanın düşüşüydü – gündelik bilincin yarı karanlık dünyasına düşüş. Ama bu düşüş bir son olmak zorunda değildir. İnsanoğlu, Bilgi Ağacı'nın meyvesinden doyarsa yedikten sonra bilinçli bir masumiyet düzeyine yükselebilir. Ve bu yükseliş, Bay C.'ye göre “Dünya tarihinin son faslı” olacaktır.

Bay C. özgürlük taleplerinin en tavizsiz olanlarından birini hatırlatır. İnsanların bir demiurgosun, –dünyadan kaybolan gerçek Tanrı'nın değil, kötücül veya yetersiz bir kutsal varlığın– uyduruk yaratıkları olduğuna inanan gnostikler seçme deneyimini insanların kökten kusurlu olduğunun teyidi gibi görüyorlardı. Gerçek özgürlük, insanların artık seçme yükünün altında ezilmeyecekleri bir durum olabilirdi ancak – sadece doğal dünyayı terk ederek ulaşılabilecek bir durum. Bu unutulmuş vizyonerlere göre özgürlük gökkubbeye metafizik bir şiddetle saldıran elde edilebilirdi ancak.

Birçokları bugün farkında olmadan gnostik bir dünya görüşüne sahiptir. İnsanın bilimsel materyalizmle tamamen anlaşılacağına inanarak özgür irade fikrini reddetmektedirler. Ama kendi yazgı-

larının efendisi olma umudunu da bir türlü elden bırakamazlar. Böylece bilimin bir şekilde insan zihninin, kendi doğal durumunu oluşturan sınırlamaları aşmasını sağlayacağına inanırlar. Dünyanın büyük bölümünde, özellikle de Batı ülkelerinde bilginin insana başka hiçbir yaratığın sahip olamayacağı bir özgürlük verebileceği inancı egemen din haline gelmiştir.

Kleist'in kuklalarından biri bir şekilde özfarkındalık edinseydi, dini gnostisizm olurdu. Bilimsel materyalizmin en iddialı biçimlerine göre insanlar gerçekten de kukladır: Evrimsel bir kaza sonucunda özfarkındalık geliştirmiş, genetik iplerin oynattığı birer kukla. En cesur seküler düşünürler mistik dinin bir çeşitlemesine kapılmıştır; en ateşli savunucularının bilmediği budur. Günümüzde gnostisizm kendilerinin makine olduğuna inananların dinidir.

KUKLALARIN İNANCI

Geçmiş Antikçağ'a kadar uzanan, zaman ve mekân açısından birbirinden çok farklı kültürlerde tekrar tekrar ortaya çıkan, din, felsefe ve okültizmde kendini gösteren, modern bilim ve politika⁵ üzerinde güçlü bir etki bırakan gnostisizm birçok başka düşünce biçimiyle bir arada var olmuş, bazen onlarla rekabete girmiş, kendini birçok düşünce biçiminden gizlemiş, zaman zaman da onların içinde gizlenmiştir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da, Zerdüştlük'te, Maniheizm, mitraizm ve orfizimde gnostik akımlar ortaya çıkmakla kalmamış, gnostik fikirler Yunan felsefesinde bazı geç dönem Platoncular arasında sağlam bir yer edinmiştir.

Gnostisizmin kökenleri araştırılmamıştır ama tam teşekküllü bir dünya görüşü olarak Hıristiyanlık'la aynı dönemde ortaya çıktığı sanılıyor. Zamanının diğer Yahudi peygamberleri gibi İsa da, insan hayatını iyi ve kötü arasında bir savaş olarak kabul eden Zerdüştlükten etkilenmiş olabilir. İsa'nın hayatı ve Aziz Pavlus'un değişlerinden derlenen Hıristiyanlık her zaman gnostik akımlar

5 Gnostik düşüncenin modern politika üzerindeki etkisini şu kitabımda tartıştım: *Kara Ayın Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü*, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul, 2013.

içermiştir, her ne kadar bunlar Kilise'nin otoritesini tehdit eden sapkınlıklar olarak lanetlenmiş olsa da...

Gnostik fikirler modern olmaktan çok uzaktır ama Rönesans'ın yükselişi bu fikirlerin daha açık biçimlerde ortaya çıkmasına vesile oldu. Rasyonalistlerin Klasik uygarlığın yeniden keşfedildiği bir dönem olarak büyük hayranlık duyduğu Rönesans, devletin en yüksek kademelerinde büyüye olan inancın yaygınlaştığı bir dönemdi. Elizabeth'in sarayında düzenli olarak simyacılar ve falcılara danışılırdı, hatta dinin eski biçimleri terk edildikçe yeni tür büyüler yaygınlaşıyordu. 17. yüzyılda yaşamış Alman astrolog ve gökbilimci, matematikçi ve mistik Johannes Kepler tipik bir Rönesans adamıdır. Bir yandan evrenin düzen ve uyum ilkelerine göre yönetildiğine inanırken, diğer yandan evren yasalarının mekanik ve amaçsız olduğunu kabul eden bir dünya görüşüne doğru bir değişim başlatmıştır. İlk modern bilim insanları da benzer biçimde tutarsızdı. Isaac Newton modern fiziğin kurucusu olmasına rağmen bir yandan da simya ve numerolojiye inanır, apokalips kitaplarında gizli anlamlar arardı. Bilimsel devrim birçok bakımdan mistisizm ve büyü'nün yan ürünüydü. İşin aslı, modern bilimin birbirine dolanmış kökleri çözülünce bilimsel devrimin gerçekleşip gerçekleşmediği kuşkulu hale gelir.

Şair ve romancı Lawrence Durrell *Avignon Beşlisi* (1974-1985) adlı yapıtında gnostik inancın modern bir çeşitlemesini sunar. Mısırlı bir banker ve gnostik olan Akkad Avrupalı küçük göçmen gruplarına vaaz vermektedir. Zaman zaman tumbul ve miskin, zaman zaman da çilekeş ve sıksa görünüşüyle bazen modern batılı kıyafetlerle bazen de geleneksel kıyafetlerle dolaşan, hayatını dört başkentte sürdüren ve en az dört dil bilen Akkad, gnostik öğretinin yerleşik dinlerin yok etmeye çalıştığı, günümüze ulaşmış fragmanlarını bir araya getirmeyi önerir.

Gnostiklerin acı temel hakikati: Dehşetle fark ettiler ki meğer İyi Tanrı'nın dünyası ölü bir dünyaymış ve onun yerine bir gaspçı, Kötülüğün Tanrısı geçmiş. Gnostiklerin ezilmesine, yasaklanmasına, yok edilmesine yol açan, bu hakikatin derinden kavranışı ve ilanıydı. İnsanlık şeyler hakkındaki hakikatle yüzleşemeyecek kadar kırılgan ama doğanın ve sürecin gerçekliğiyle berrak bir zihinle karşı karşıya gelen birisi için yanıt kaçınılmazdır: Dünyayı kötülük yönetir.